

στό πνεῦμα τῆς ὠφελμιστικῆς ἠθικῆς, διακατεχόμεστε ἀπό ἀπογοήτευση. Γι αὐτό τό λόγο τό φιλοσοφικό πνεῦμα προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀποκάλυψη τοῦ πνεύματος, πρὸς τὴν ἔλευση τῆς φαινῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία θά καταξιώνει τὰ ριζώματα τῆς ὑπαρξῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημιουργικῆς πράξης. Ἐσχατο ἐπομένως εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ὑπερβατικοῦ στὴν ἐγκοσμιοτήτα, ὅτι καταξιώνει τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συλλογικὴ δράση, χωρὶς ὠστόσο νά ἐξαντλεῖται στὴν καθαρὴ ἱστορικὴ προοπτικὴ. «Τό νόημα κεῖται πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἱστορίας, πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Δέν τῆς εἶναι ἐμμενές [ἐγγενές] στοιχεῖο σέ σχέση μέ τὴν ἱστορία, εἶναι ὑπερβατικό» (σελ. 367).

Ἵσες ἐπιφυλάξεις κι ἄν ὑπάρχουν σχετικὰ μέ τὴ μέθοδο ἢ καὶ τὶς ἀρχές τοῦ συγγραφέα, εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς ὁ Μπερντιάεφ ἀνήκει στοὺς δυναμικοὺς καὶ δημιουργικοὺς στοχαστές τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ μελέτη τῶν ἔργων του προβληματίζει καὶ ἀνανεώνει κάθε μελετητὴ τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ μετάφραση τοῦ Χρήστου Μαλεβίτση εἶναι ἐξοχη, τό δέ εἰσαγωγικό του σημεῖωμα (Περί τοῦ ἐσχάτου, σελ. 7-29) φωτίζει πολλές πτυχές τοῦ στοχασμοῦ τοῦ συγγραφέα, διευρύνοντάς τις ταυτόχρονα μέ προσωπικό σφρίγος. Παραθέτω ἕνα ἐνδεικτικό ἀπόσπασμα: «Ἄν ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ εἶναι «ὕποκειμενικὴ», τό συστατικό της στοιχεῖο εἶναι τέλεια «ἀντικειμενικό» καὶ ἀστασίαστο δεδομένο τοῦ κόσμου. Ὡστε τό ζήτημα δέν τίθεται ὡς ἐγκυρότητα ἢ ὄχι τῆς ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς, ἀλλὰ ὡς ἰκανότητα τῆς κάθε ὑπάρξεως νά ἀντιληφθεῖ τὴν ἐσχατὴ σημαντικότητά της» (σελ. 29).

ΔΡ ΝΙΚΟΣ ΜΑΚΡΗΣ
ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ

Λάμπρου Ντόκα, *Ἡ γνώση καὶ ἡ ἀλήθεια*, Ἀθήνα 1984. Ἐκδόσεις Π. Τζουνάκου «ὁ ΕΡΜΗΣ», 172 σελίδες.

Οἱ σύγχρονοι φιλοσοφικοὶ καιροὶ δέν εἶναι ἰδιαίτερα γόνιμοι. Ὅχι βέβαια ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ποσότητας. Αὐτὴ σημειώνει θρίαμβο εἰς βάρος τῆς ποιότητας. Τοῦτο πάλι σημαίνει ὅτι ἡ σοβαρὴ, συστηματικὴ κριτικὴ διανόησι ἔχει φυράνει.

Ἵστούσο ἔρχονται κάπου-κάπου στὴ δημοσιότητα φιλοσοφικά ἔργα μέ ἀκονισμένη μεθοδολογικὴ συνειδηση, ἐπαρκὴ ἐπιστημονικὴ θεμελίωση καὶ δυσεῦρετη στοχαστικὴ πληρότητα. «Ἡ γνώση καὶ ἡ ἀλήθεια» συγκαταριθμεῖται ἀνάμεσα σ' αὐτά. Πρόκειται γιὰ ἕνα λαμπρό δοκίμιο, γραμμένο ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῶν Μαθηματικῶν στό Πανεπιστήμιο τῶν Πατρῶν Λ. Ντόκα. Στό δοκίμιο τοῦτο γίνεται ἐπιστημονικὴ προσπάθεια νά καθορισθῇ ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως καὶ ἰδίως νά μελετηθοῦν τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τό κύρος της.

Ὁ συγγραφέας ὡς σύγχρονος μαθηματικός παρουσιάζει ἀπομυθοποιημένη τὴν μαθηματικὴ γνῶσι καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν πραγματικὴ της διάστασι. Περιγράφει μέ λογικὴ ἀυστηρότητα τὶς δυνατότητες τοῦ μαθηματικοῦ ὄργάνου, τό ὅποιο θεωρεῖ ὡς τὴν τελειότερη ἔκφρασι τῆς παραγωγικῆς σκέψεως. Τὰ μαθηματικά προσφέρουν λογικά σχήματα σέ κατηγορίες φαινομένων χωρὶς νά ἀποτελοῦν ἀπόλυτες ἀλήθειες, ποὺ μποροῦν νά δώσουν τὴ λύση φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἐπισημαίνει ἀκόμη τὶς ἀδυναμίες τῆς μαθηματικῆς θεμελίωσης καὶ ἀναλῦει τὴν ἀξιοματικὴ μέθοδο τοῦ Εὐκλείδη καὶ τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν, τὴν ὁποία νομίζει ὡς τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγικῆς σκέψεως.

Στηρίζομενος ὁ Λ. Ντόκας στὶς βασικὲς θεωρίες τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐπικράτησαν κατὰ τὴν διαδρομὴ τῆς ἱστορικῆς της ἐξελίξεως (Ἀριστοτέλης, Γαλιλαῖος, Νεύτωνας, Ἀϊνστάϊν) δέχεται τὴν γνῶσι ὡς κατάκτησι τῆς νοήσεως μέσα ἀπὸ μιά σειρά διαδοχικῶν προσεγγίσεων σέ μιά ὑπερβατικὴ ὑπαρξι.

Ἡ ἀξιοματικὴ παραδοχὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου δέν ἐξασφαλίζει τό κύρος τῆς ἀμεσης ἐμπειρίας, ἀλλὰ μόνο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι ἡ καθαρότερη πηγὴ γνώσεως. Τὰ

ἀξιωματικά λογικά σχήματα ή τά μαθηματικά μοντέλα είναι ή έκφρασι τοῦ ἐπιστημονικοῦ στοχασμοῦ πού προσφέρεται γιά τήν συνειδητοποίησι διαφόρων κατηγοριῶν φαινομένων. Ἐντίθετα ή δογματική θεμελίωσι φιλοσοφικῶν συστημάτων ή ἀκόμα καί ἐπιστημονικῶν θεωριῶν εἶναι τό μεγαλύτερο ἐμπόδιο στό δρόμο γιά τήν γνῶσι.

Ἐντιδογματικό πνεῦμα διαποτίζει ὀλόκληρο τό δοκίμιο καί παράλληλα συναντᾶ κανείς μιά ἀκοίμητα αὐστηρή κριτική τοῦ κύρους τῶν προτάσεων τῶν δογματικῶν συστημάτων.

Ἐο συγγραφέας πρὸς τούτοις δέχεται τήν ἀξιωματική θεμελίωσι λογικῶν οἰκοδομημάτων μόνον ὡς ἐπιστημονική μέθοδο γιά τή μελέτη τῶν φυσικῶν συμβάντων καί σέ καμμιά περίπτωση ὡς ἀπόλυτη ἀλήθεια. Μελετᾶ τήν ἔννοια τῆς λογικῆς συνέπειας ἐν σχέσει πρὸς τήν ἀξιωματική παραδοχή καί παρόλο πού ἀρνεῖται τήν ἀπόλυτη γνῶσι δέν ὀδηγεῖται σέ καμμιά μορφή σκεπτικισμοῦ.

Γενικά τά μνημόματα, πού προκύπτουν ἀπό τή μελέτη τοῦ ἀξιολογοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου-μαθηματικοῦ Λ. Ντόκα, συνθέτουν μιά συγκρατημένη αἰσιοδοξία γιά τήν πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἐπό τίς πρακτικές ἐφαρμογές τῶν ὑπερβατικῶν ἔννοιῶν πού εἰσάγονται στά μαθηματικά (π.χ. ἀπειροστικός λογισμός κ.τ.λ.) γίνεται φανερή ή σπουδαιότητα τῆς ὑπερβατικῆς σκέψης —καί ἰδιαίτερα στό χώρο τοῦ ἀπείρου ὅπου εἰσάγονται μέ ἐπιτυχία οἱ βασικές ἀρχές τῆς δίτιμης λογικῆς τοῦ Ἄριστοτέλους.

Παρατηρεῖται ἀκόμη πὼς καθε ὑπερβατική ἔννοια δέν βρίσκεται στό μεταφυσικό συμπλήρωμα τοῦ αἰσθητοῦ πεπερασμένου χώρου, ἀλλά ὁ ὑπερβατικός κόσμος ἀπό τόν ἴδιο τόν ὀρισμό τοῦ εἶναι μέρος τοῦ συνόρου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, γιατί μποροῦμε νά φαντασθοῦμε ὅτι εἶναι τό μεταβαλλόμενο φυσικό ὄριο τοῦ ἐπιστητοῦ. Μέ αὐτή τήν ἀρχή θεμελιώνει λογικά τή δυνατότητα ἐρεῦνης του τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Γιά τήν ἐρευνα τοῦ κύρους τῆς γνώσεως, πέρα ἀπό τήν ἐπαλήθευσι, δέχεται ὡς ἀναγκαῖο ὄργανο τήν Ἄριστοτελική λογική, τήν ὁποία θεωρεῖ ἀπό κάθε ἄλλη ἀνώτερη.

Ἐο συγγραφέας ἐξετάζει τήν δίτιμη λογική τοῦ Ἄριστοτέλους ἐν σχέσει μέ τίς πλειότεμες καί παρατηρεῖ πὼς στίς περιπτώσεις, πού οἱ λογικές ἐκφράζουν τή φυσική πραγματικότητα, τά συστήματα ἀλήθειας συμπίπτουν. Ἐτσι συμπεραίνει πὼς τό φυσικό φαινόμενο εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τή λογική πού χρησιμοποιοῦμε (κεφάλαια πρῶτο καί δεῦτερο, σσ. 17-59).

Στό τρίτο κεφ. (σσ. 59-73) ἀσχολεῖται μέ τήν ἐπιστημονική σκέψι καί μεθοδολογία ἰδίως τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης. Μελετᾶ ἰδιαίτερα τόν νόμο τῆς αἰτιότητας δίνοντας παραδείγματα, στά ὁποία ή κλασσική ἐφαρμογή του καθίσταται ἀμφισβητούμενη· σέ αὐτές τίς περιπτώσεις διατυπώνονται στατιστικοί νόμοι μέ πρόβλεψι πού περιορίζεται σέ ἕνα φάσμα πιθανότητας.

Στό τέταρτο κεφ. (σσ. 73-102) ἀνατρέχει στήν ἱστορική πορεία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ἐνῶ στό πέμπτο κεφ. (σσ. 105-110) ἀναλῶει τό γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα. Στά κεφ. ἕκτο, ἕβδομο καί ὄγδοο (σσ. 111-150) ἐλέγχει τή στάσι στοχαστῶν καί φιλοσοφικῶν ρευμάτων ἀπέναντι στά προβλήματα: α) τῆς δυνατότητας γιά τή γνῶσι (σσ. 111-121), β) τῆς πηγῆς τῆς γνώσεως (σσ. 123-136) καί γ) τῆς οὐσίας τῆς γνώσεως (σσ. 137-150). Ξεκινώντας ὁ συγγραφέας ἀπό τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ὅπως αὐτά παρουσιάζονται μέσα ἀπό μιά ποικιλία κατηγοριῶν μέ διαφορετικές λογικές δομές πού συνειδητοποιοῦνται μέ τή βοήθεια λογικῶν ὑποθέσεων ή συμπερασμάτων, δίδει ἕνα κοσμοεἶδωλο, τό ὁποῖο φαντάζεται νά κινεῖται πρὸς ἕνα ὑπερβατικό μεταβαλλόμενο ὄριο.

Στό τελευταῖο κεφ. (σσ. 151-166) διατυπώνεται μιά θεωρία ἀλήθειας στήν ὁποία κυριαρχεῖ ή μαθηματική σκέψι ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε εἶδους φορμαλισμό. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦνται οἱ μαθηματικοί στοχασμοί ὄχι πρὸς ἀπόδειξι ἀπόλυτων ἀληθειῶν, ἀλλά πρὸς ἐκφρασι τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς νοήσεως πρὸς τή γνῶσι.

Στίς διάφορες φιλοσοφικές ἀντιθέσεις ὁ συγγραφέας ἐκφράζει ἐλεύθερα τίς σκέψεις του χωρίς νά δεσμευεται ἀπό καμμιά προκατάληψι καί χωρίς νά δένεται στό ἄρμα ὀποιοῦδήποτε

—ισμού, όπως τό επιχειροῦν πολλά φανατισμένα καί γι' αὐτό ἀνελεύθερα καί ἐπομένως φυματικά «πνεύματα» τῶν καιρῶν μας. Γιατί, όπως λέγει ὁ ἴδιος, «στήν ἀναζήτηση τῆς γνώσης πρέπει νά κυριαρχεῖ ἡ ἐλεύθερη σκέψη καί ἡ ἀκατανίκητη ἐπιθυμία γιά ἀλήθεια» (σ. 14).

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὄσοι φιλοσοφοῦν νά μελετήσουν τό βιβλίο «*Η ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ*» τοῦ Λάμπρου Ντόκα. Γιά νά γνωρίσουν πῶς ἀντιμετωπίζει ἕνας μαθηματικός, πού δέν σπούδασε συστηματικά βέβαια φιλοσοφία, κρίσιμα φιλοσοφικά προβλήματα καί ποιά θέσι παίρνει ἀπέναντι στόν κόσμο καί τή ζωή.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ
ΜΟΝΙΜΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Δήμητρα Σφενδόνη-Μέντζου, *Ἡ φιλοσοφία τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ C.S. Peirce, «Πῶς νά κάνουμε σαφεῖς τίς ιδέες μας», Θεσσαλονίκη, 1984, 85 σ.*

Ὁ πραγματισμός πού βρῆκε τήν πρώτη δημόσια διατύπωση στό ἄρθρο τοῦ Charles S. Peirce, *How to Make Our Ideas Clear (Popular Science Monthly, 1878)* καί πού ἀναπτύχθηκε στή συνέχεια μέ κύριους ἐκπροσώπους τοὺς W. James, J. Dewey καί G. Mead στήν Ἀμερική καί τόν F. C. S. Schiller στήν Ἀγγλία, εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τήν ἔντονη ἀντίδραση καί τήν πολλαπλή κριτική, γιατί θεωρήθηκε ὅτι ἀντιπροσωπεύει μιά φιλοσοφία πού συνδέει ἄμεσα τή διάνοηση μέ τή δράση, σέ τέτοιο βαθμό ὥστε ν' ἀναπτύσσει μιά θεωρία, μιά καθαρά ὑποκειμενική θεωρία τῆς ἀλήθειας ἐξαρτώντας τήν μ' ἕνα τρόπο ἄμεσο ἀπό τήν πρακτική ζωή, τήν ἀποτελεσματικότητα καί τίς ἐπιλογές τοῦ ἀτόμου. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές πού δημιουργήθηκαν γύρω ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ πραγματισμοῦ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα γενικά τήν παρερμηνεία τοῦ οὐσιαστικοῦ τοῦ περιεχομένου. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ James, ὁ ὄρος «πραγματισμός,» μέ τίς προτροπές του γιά δράση, ὑπῆρξε μιά ἀτυχή ἐπιλογή πού ὁμως λειτούργησε πρὸς ὄφελος αὐτοῦ τοῦ λάθους. Ὁ Russell, παρά τήν ἀυστηρή κριτική πού ἄσκησε κατά τοῦ Πραγματισμοῦ, ὄχι μόνο δέν παραλείπει νά τονίσει τήν παρερμηνεία πού ἔγινε σέ βάρος τοῦ ἔργου τοῦ Peirce, ἀλλά σπεύδει νά ὁμολογήσει ὅτι καί ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ παράδειγμα τῆς ἄδικης ἀδιαφορίας γιά τόν Peirce στήν Εὐρώπη.

Ὡστόσο, κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες διαπιστώνεται ὄλο καί περισσότερο ἡ ἐπικαιρότητα τῶν ιδεῶν τοῦ πραγματισμοῦ γενικότερα καί τοῦ ἔργου τοῦ C. S. Peirce εἰδικότερα. Ἡ διαπίστωση αὐτῆ ὀδήγησε, προφανῶς, τήν συγγραφέα στήν προσπάθειά της νά παρουσιάσει τίς ἀρχές ἐκεῖνες, πού ἀποτελοῦν τοὺς βασικούς ἄξονες τοῦ ρεύματος τοῦ πραγματισμοῦ καί νά προχωρήσει κατόπιν στήν ἀνάλυση τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τοῦ «πραγματιστικοῦ ἀξιώματος» τοῦ C. S. Peirce, ἐντάσσοντάς το στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας του. Τήν προσπάθειά της αὐτή ἡ συγγραφέας τήν θεμελιώνει πάνω στό ἐν λόγω ἄρθρο τοῦ φιλοσόφου, τό ὁποῖον δέν ἀποτελεῖ μόνο τόν πυρήνα τῆς ἰδικῆς του θεωρίας, ἀλλά καί ὄλων τῶν πραγματιστικῶν θεωριῶν.

Τήν μελέτη της ἡ συγγραφέας τήν χωρίζει σέ τρία μέρη: στό πρῶτο μέρος ἐπιχειρεῖ μιά προσέγγιση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ πραγματισμοῦ μέσα ἀπό τά νέα δεδομένα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἔρευνα μετά τήν δεκαετία τοῦ 60. Στό δεύτερο μέρος μεταφράζει τό ἄρθρο τοῦ Peirce, *How to Make Our Ideas Clear*. Στό τρίτο μέρος ἐπιχειρεῖ μιά συστηματική ἀνάλυση τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν πάνω στίς ὁποῖες οἰκοδομεῖται τό «πραγματιστικό ἀξίωμα». Ἡ σημασία τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς συνίσταται στό ὅτι μπορεῖ κανεῖς νά παρακολουθήσει τήν ἀναδιαμόρφωση τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Peirce στήν ὕστερη περίοδο τῆς φιλοσοφίας του, ἡ ὁποία περιλαμβάνει πολλές ιδέες πού βρίσκονται σήμερα στό ἐπίκεντρο τοῦ σύγχρονου προβληματισμοῦ.